

Od jara 1944 vedly skupiny politiků na Slovensku úvahy o dalším osudu země. Postupně zesiloval názor, že není možné pasivně čekat na konec války a že je třeba připravit akci, která by nejen napomohla postupu Rudé armády, ale likvidovala i ostudné spojení Slovenské republiky s nacisty, a tím se pokusila rehabilitovat slovenský národ.

Povstání mělo vypuknout, až se přiblíží Rudá armáda, posléze měli vojáci dvou pěších divizí bránících linii na východním Slovensku navázat styk se sovětskými vojsky a umožnit jim přechod přes komplikovaný terén Karpat, přinejmenším na střední Slovensko. Sovětská vojska by tak vpadla do týlu německých vojsk ve východních Karpatech, čím by výrazně narušila Heinrichiho ústupové plány. Území Slovenska by se tím výrazně ušetřilo před hrůzami války.

Začátek SNP

Povstání však vypuklo předčasně. Po zvýšení aktivity partyzánských skupin po celé zemi, obzvláště pak po útocích proti důležitým železničním komunikacím, tunelům, obsazení některých měst i incidentu s postřelením členů německé vojenské mise, požádal německý vyslanec v Bratislavě Hanns Elard Ludin Berlín o vojenský zásah. Bratislavská vláda s ním 28. srpna vyslovila souhlas; nepředpokládaná přítomnost německých vojáků na Slovensku ovšem křížila plány organizátorů povstání. Vojenské ústředí v Banské Bystrici 29. srpna večer vydalo rozkaz posádkám slovenské armády. Povstání se rychle rozšířilo a zasáhlo na 30 okresů o rozloze asi 20 000 km² s přibližně 1,7 milionu obyvatel, kde politickou moc přebíraly nové orgány – národní výbory.

Hlavní složkou ozbrojených sil povstání byla 1. československá armáda na Slovensku, oficiálně jmenovaná 31. srpna. Spolu s partyzány, částí policie, finanční stráže a milicemi Národní stráže bránila tato armáda povstalecké území na souvislé frontě do konce října. Zahraniční vláda v Londýně vyhlásila 1. čs. armádu za součást čs. branné moci a za spojeneckou ji uznaly i velmoci protihitlerovské koalice – SSSR, USA a Velká Británie, které k ní postupně vyslaly své styčné vojenské mise.

Průběh povstání

Do SNP se nezapojily některé posádky ze západního Slovenska. Největší ztrátu však znamenalo nečekané odzbrojení východoslovenské armády německou armádní skupinou Heinrici, ukončené 1. – 2. září, čímž bylo znemožněno rychlé spojení povstání s jednotkami u slovenských hranic operující Rudé armády. Počet 18 000 vojáků a důstojníků 1. čs. armády vzrostl po mobilizaci z 5. září na 47 000. Mobilizací mužů do 40 let 26. září a nástupem branců 9. října se zvýšil asi na 65 000 mužů.

Nedlouho po začátku povstání vystoupila z ilegality Slovenská národní rada a v Banské Bystrici převzala pravomoci vrcholného orgánu revoluční moci. Vládním a výkonným orgánem SNR se stal Sbor pověřenců s 9 až 11 pověřenci, jemuž předsedali Karol Šmidke a Vavro Šrobár.

Území kontrolované povstalci bylo na začátku září 1944 ohraničeno na východě linií Levoča - Spišská Nová Ves - Dobšiná, na západě linií Žilina - Bánovce nad Bebravou a na severu a na jihu dosahovalo hranic Slovenského státu. První boje vzplály již na počátku povstání na přístupech k Žilině. Další boje probíhaly v Popradu a Kežmarku, kde byla silná německá menšina. Tvrdé boje probíhaly o Telgárt, který obsadily německé jednotky již 3. září, ale který byl dobyt zpět. Němci však začali útočit směrem na Liptov, Štrbu a Važec a po obejití obrany u Liptovského Hrádku obsadili 5. září Liptovský Mikuláš. Obrana povstalců byla v tomto stadiu omezována příkazem londýnské československé vlády, který doporučoval soustředit síly na obranu středního Slovenska zejména v oblasti Zvolen, Banská Bystrica a Brezno, protože bránit celé území bylo nad síly 1. čs. armády. Němcům se na severozápadě podařilo prorazit obranou u Strečna v údolí Váhu a postupovat směrem k Vrútkám, které se jim podařilo obsadit.

Povstalci byli na začátku povstání docela slušně vybaveni, disponovali nejen čs. tanky LT-35, LT-38 a LT-40, ale také různými typy německých tanků a samohybných děl. K dispozici měli také dělostřelectvo, ovšem jejich letectvo sestávající se ze zastaralých strojů nedokázalo Němcům v žádném případě konkurovat. Proto bylo rozhodnuto o přesunu 1. čs. stíhacího leteckého pluku na letiště Zolná, který den po svém příletu 17. září náletem na piešťanské letiště paralyzoval na dlouhou dobu německé letectvo.

25. září 1944 se začaly na pomoc SNP uskutečňovat první výsadky 2. čs. samostatné paradesantní brigády. Povstalci již v tomto období trpěli vážným nedostatkem těžkých zbraní,

který jen částečně zmírňovaly letecké dodávky od Spojenců a Sovětů. Nejúčinnější pomocí povstání se měla stát Karpatsko-dukelská operace, ovšem vzhledem k tomu, že se v počáteční fázi povstání nepovedlo východoslovenským divizím obsadit pohraniční průsmyky, neměla tato operace na boje povstalců žádný přímý vliv. Do podpory povstání se 20. září zapojilo i 150 amerických létajících pevností B-17, které zlikvidovaly německé hangáry, dílny a letouny na letišti Nový Dvor u Malacek.

V druhé polovině září probíhaly těžké boje na všech přístupech k centru povstání. Němci, posílení o jednotky Waffen SS, se snažili za každou cenu dostat k Banské Bystrici a Zvolenu. Na severovýchodě povstaleckého území se dokonce podařilo 1. čs. armádě provést útok a donutit Němce k ústupu až k Popradu. Povstalcům se též podařilo postavit tři obrněné vlaky "Štefánik," "Hurban" a "Masaryk," které jim poskytovaly silnou podporu.

Během povstání neprobíhaly jen boje v souvislém povstaleckém území, ale i vně, kde neustále útočily partyzánské skupiny. Partyzáni například neustále útočili na důležitou železniční trať Ružomberok - Vrútky - Žilina, která byla i po zprovoznění stále přerušována.

Německá ofenzíva

Ke změně situace došlo v říjnu. Na podporu potlačení povstání byla vyslána 2. SS Strumbrigade "Dirlewanger" z Polska a 18. divize SS pancéřových granátníků "Horst Wessel" z Maďarska, což znamenalo značnou bojovou sílu. Generál Rudolf Viest mohl proti útočícím německým vojskům nasadit 18 pěších praporů, 27 dělostřeleckých baterií, 3 obrněné vlaky, 10 - 12 lehkých tanků a 20 letadel. Jeho pěchota čítala 60 tisíc vojáků a 12 tisíc partyzánů. Ale pouze tři čtvrtiny jeho vojáků měly zbraně a všichni povstalci byli vyčerpani předchozími boji.

Německá ofenzíva začala 19. října 1944. Jako předehtu k ofenzívě Němci bombardovali Banskou Bystrici, Liptovskou Osadua letiště Tri Duby. Brigáda Dirlewanger zaútočila jako první na Biely Potok, ale byla po těžkých bojích zastavena. Útoky ostatních německých sil však byly úspěšné. Podařilo se jim obsadit některé opěrné body, a tak dne 22. října svolal generál Viest poradu svého štábu, která určovala další taktiku bojů. Po příštích dvou dnech klidu byly 25. října boje znovu obnoveny. Slovenská letiště Zolná a Tri Duby se dostaly do dosahu palby

německého dělostřelectva a 1. čs. stíhací pluk musel být evakuován. Povstalci tak ztratili veškerou leteckou podporu.

26. října postupovala německá divize Tatra na Banskou Bystricu od Zvolena i od Brezna. Velitelství 1. čs. armády se přesunulo do Donoval a Banská Bystrica byla vyklizena bez boje. Generál Viest vydal svůj poslední rozkaz 28. října v 04:00 hodin. Přijal porážku armády a vyzval všechny vojáky, aby odešli do hor a pokračovali v partyzánské válce.

Partyzánská válka

Němci začali hned 29. října s operacemi, které měly za cíl zlikvidovat jak partyzány, tak zbytky armády. Dne 3. listopadu byli zradou zajati velitelé povstání Viest a Golian, kteří byli odvezeni do Německa a tam popraveni. Jednotky, které ustoupily do hor, byly z větší části z dalších bojů vyřazeny, protože měly málo zbraní, munice a potravin a nebyly vybaveny zimním oblečením. Některé partyzánské skupiny však vedly boje s Němci prakticky celou zimu 1944/1945 a na jaře 1945 se účastnily pomocných akcí při osvobození Slovenska.

Mnoho partyzánů a bývalých vojáků armády při boji v horách zahynulo hladem a vyčerpáním. Partyzánské jednotky na Slovensku však stále tvořily velkou bojovou sílu. Byly ale vybaveny pouze lehkými zbraněmi a mohly provádět jen omezené útoky a záškodnické akce. Hlavní štáb sídlil v Lomnísté dolině na jižní straně Nízkých Tater.

Partyzánská válka vázala v listopadu a prosinci 1944 německé síly o počtu zhruba 35 000 mužů. Přesto se partyzánům podařilo provést v tomto období 72 destrukcí na železnicích, a výrazně tak omezit přepravu vojsk, zbraní a zásob na frontu. Svoji úlohu partyzáni sehráli i při Východoslovenské operaci a v dalších bojích při osvobození území Slovenska, kdy byla jejich činnost s postupujícími sovětskými a československými vojsky koordinována ze štábu v Kyjevě.

Německý teror

Po porážce povstání Němci zřídili "Einsatzgruppe H" se sídlem v Bratislavě. Skupina byla kombinací jednotek Sicherheitsdienstu a Sicherheitspolizei a jejím úkolem bylo pacifikovat Slovensko. Sestávala s Einsatzkommando, Sonderkommando a Kommando zu besondere Verwendung (Komanda pro zvláštní účely). Tyto německé skupiny spolupracovaly s pohotovostními oddíly Hlinkovy gardy a s oddíly četnictva. Hledaly nejen povstalce a partyzány, ale zasahovaly i proti těm, kteří jim pomáhali, i když se mnohdy jednalo o pomoc domnělou.

Němci rozpoutali na Slovensku teror, při kterém byli zabíjeni nejen partyzáni, ale docházelo k masakrům civilistů, žen a dětí. Německé oddíly, k nimž patřily i zvláštní jednotky "Edelweiss" a "Jozef", povraždily více než 5 000 osob. Na Slovensku bylo vypálených 90 obcí a osad a po ukončení války bylo odkryto 211 masových hrobů. Snad k nejotřesnějším exekucím docházelo v obci Nemecká, kde Němci prováděli exekuce ve vápenné peci. Lidé byli nejprve okradeni o cennosti a poté byli popraveni ranou do týlu, přičemž jejich těla padala do rozpálené pece. Ve dnech 4. až 11. ledna 1945 zde zahynulo několik stovek osob, mezi nimiž byly i ženy, děti, osoby "rasově nevhodné", či zajatí američtí letci, kteří předtím pomáhali povstalcům. Tyto německé válečné zločiny se staly jednou z nejhorších kapitol historie Slovenska za druhé světové války.

□ *Jindra Svitáková*

{phocagallery view=category|categoryid=41|limitstart=0|limitcount=0}

Foto: □ *Pelex – Vlastní dílo. Licencováno pod Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 via Wikimedia Commons* □ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:SNP_map11.png#mediaviewer/Soubor:SNP_map11.png

